

ARTNER ANNAMÁRIA – SŐREG ÁDÁM PÁL – SŐREG KRISZTINA

## BÉRFELZÁRKÓZÁS MAGYARORSZÁGON: HIPOTÉZIS VAGY JÓL MŰKÖDŐ STRATÉGIA?

### Bevezetés

A kelet-közép-európai térség szerves tagjaként a rendszerváltást követően egészen napjainkig Magyarország munkaerőpiaca számtalan fejlődési stáción ment keresztül, a transzformációs válságtól kezdve, az uniós csatlakozáson és a 2008-as válság hatásán át az utóbbi évek „workfare” modelljéig. A foglalkoztatás, bérek alakulása, valamint a különböző egyéb munkaerő-kínálati és -keresleti paraméterek igen nagymértékben függnek az országban végbemenő gazdasági-társadalmi folyamatoktól, a különféle gazdaságpolitikai intézkedések hatékonyságától, amelyeknek – az uniós tagságunk és a globalizáció erősödése okán egyre közvetlenebbül – az exogén világgazdasági folyamatok adnak keretet válságok és feszültségek vagy éppenséggel felzárkózást elősegítő tendenciák formájában. Számos közgazdász bizakodással tekint a következő időszakra az elmúlt években tapasztalt bérnövekedés függvényében, azonban akadnak olyan elemzők, illetve kutatások is, melyek vitatják, hogy hazánkban 2010 óta bérfelzárkózás ment végbe, s a bérek emelkedését inkább egyfajta korrekciós periódusként fogják fel, amely szükségszerűen zajlott le a legutóbbi gazdasági válság és recesszió után.

A Magyar Közgazdasági Társaság Gazdaságpolitikai és Gazdaságtudományi, valamint Munkaügyi Szakosztálya 2019. június 13-án „A bérfelzárkóztatás okai és következményei” címmel rendezett szakmai konferenciát a Budapesti Gazdasági Egyetem Markó utcai épületében. A rendezvény moderátora Chikán Attila akadémikus, egyetemi tanár, az MKT Gazdaságpolitikai és Gazdaságtudományi Szakosztályának elnöke volt, a témában pedig összesen négy szakmai előadás hangzott el Banai Péter Benő, a Pénzügyminisztérium államháztartásért felelős államtitkára, az MKT Államháztartási Szakosztályának alelnöke, Bod Péter Ákos, az MTA doktora, a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanára, az MKT alelnöke, Palócz Éva, a Kopint-Tárki Zrt. vezérigazgatója, az MKT alelnöke, valamint Dedák István, az Eszterházy Károly Egyetem főiskolai tanára, vezető kutatója közreműködésével.

A Magyar Közgazdasági Társaság Munkaügyi, Logisztikai, valamint Nemzetközi Gazdasági Szakosztálya két évvel ezelőtt is napirendre tűzte a bérfelzárkóztatás, vállalkozás és foglalkoztatás összefüggéseit, részben ugyanezekkel az előadókkal. Akkor a végkövetkeztetés az volt, hogy a béreket a gazdaságpolitika egésze alakítja (Kiss 2017). A mostani rendezvény, ha lehet, még izgalmasabbra sikeredett, lévén a bérfelzárkózás kérdésére koncentrált, annak mérését és viszonylatait boncolgatta.

Amennyiben elemezni szeretnénk a hazai bérekben fellépő tendenciákat, illetve össze kívánjuk vetni utóbbiakat más – esetünkben európai uniós – gazdaságok teljesítményével, az első nehézséget a megfelelő adatok feltérképezése jelenti, valamint az adott hivatal, szervezet által alkalmazott módszertan konzekvens alkalmazása. Hazánkban alapvetően kettő forrásból nyerhetünk

---

Artner Annamária tudományos főmunkatárs, MTA KRTK Világgazdasági Intézet.

Sőreg Ádám Pál PhD hallgató, Szent István Egyetem.

Sőreg Krisztina PhD hallgató és tanársegéd, Soproni Egyetem.

munkaerőpiaci statisztikákat. Egyrészt a KSH STADAT rendszerének munkaerőpiaci (2.1.) adatsoraiból (bruttó bérek, nettó munkajövedelem, foglalkoztatás stb.), és a nemzeti számlák (3.1.) rendszeréből, amely a teljes munkavállalói jövedelem mellett pl. még a bruttó hozzáadott értéket is tartalmazza. A két adatsor lényegi különbségeit részletesen be fogjuk mutatni.

Másrészt pedig az Eurostat kimutatásaira támaszkodhatunk, amely viszont az egyes nemzeti statisztikai hivatalok átvett adataira épül. Utóbbi kapcsán azonban óvatossá kell lenni, mert, mint arra Pogátsa (2015:5) felhívja a figyelmet az általános fogyasztói árindex pozitív irányba torzítva szemlélteti Kelet-Közép-Európát, amennyiben számításba veszi az állam által biztosított, ingyenesen elérhető szolgáltatások (pl. közoktatás) árszínvonalát, amely a valóságban nem jelenik meg direkt költségtételként. Nem számol továbbá azzal a közismert ténnyel sem, hogy az egyes közszolgáltatások, különösképpen például az egészségügyi ellátás színvonala számottevően eltér a nyugati és keleti tagállamokban, így az alacsonyabb költségvetésű kelet-közép-európai egészségügy nem lehet a régebbi EU-tagállamok egészségbiztosítási rendszerének tökéletes helyettesítője. Ez azért is fontos, mert a bérek alakulása a mindenkori árszínvonal-tendenciáktól nem választható el, hiszen a tényleges vásárlóerőt a reálkeresetek mutatják.

A béreket kimutathatjuk például euróban, ahol viszont az összetett okok miatt alakuló árfolyam hatása lehet torzító, vagy pedig használhatjuk az ún. Numbeo Local Purchasing Power Index, illetve Cost of Living adatait viszonyítási alapként (Numbeo, 2019a és 2019b), amely azonban csak egyes városokra nézve igazít el minket. A Numbeo a megélhetési költségeket a világ különböző városaiban az ott jellemző árak és bérszínvonal összevetésével adja meg. A rendszer viszonyítási alapja jelenleg New York, amely tehát 100 százalékkal van feltüntetve. Budapest helyi vásárlóerő indexe jelenleg a Numbeo szerint 57,54, s ezzel olyan városokkal van egy csoportban, mint például Ahmedabad (India), Shanghai (Kína), Szófia (Bulgária), Iasi (Románia), Santiago (Chile). Ugyancsak a Numbeo szerint az elfogadható, nem nélkülözhető megélhetéshez – lakásbérleti díj nélkül! – Budapesten egy négytagú családnak havi 564.093 forintra van szüksége, egy egyedülálló felnőttnek pedig 165.117 forintra. A Debrecenre vonatkozó adatok valamivel kisebbek, de azoktól is messze elmarad még a nettó garantált bérminimum is. Ezen adatok tükrében nyilvánvalóvá válik, hogy a Magyarországon minimálbérrel, vagy a garantált bérminimum közeli jövedelemmel rendelkező munkavállalók mindennapi megélhetése finoman szólva is nehézkes, életük szinte folyamatos nélkülözésből áll.

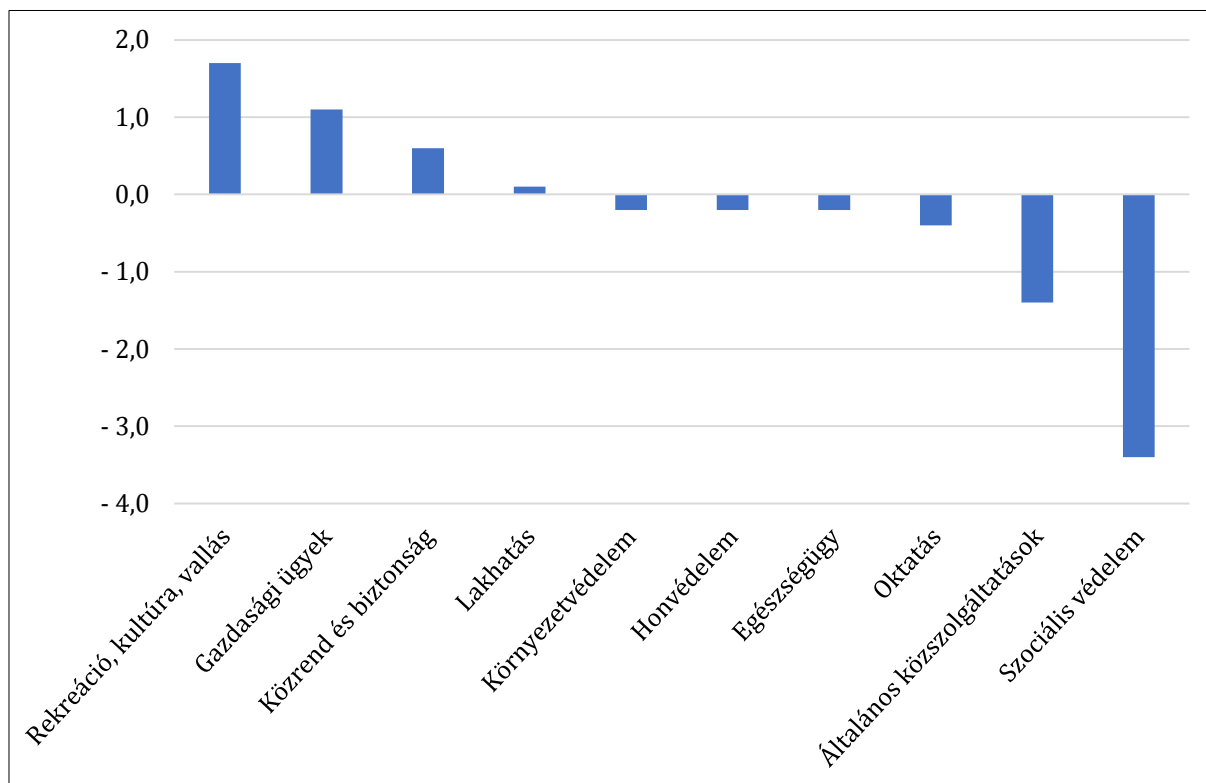
## Bérfelzárkózás és termelékenység

A szakmai fórum első előadója **Banai Péter Benő**, a Pénzügyminisztérium államháztartásért felelős államtitkára, valamint az MKT Államháztartási Szakosztályának alelnöke áttekintő prezentációjában az elmúlt évtizedek bértendenciáit mutatta be abból kiindulva, hogy Magyarországon az utóbbi években fokozatos felzárkózás zajlott az Európai Unió szintjéhez. Az egy főre jutó GDP-ben mért relatív fejlettséget három szakaszra bontva, összességében több mint két évtizednyi periódusra szemléltette: 1995-től 2006-ig egyensúlytalanságokkal terhelt növekedési időszaknak lehettünk tanúi, 2006-tól 2012-ig egy korrekciós fázis következett, majd pedig 2012 után pénzügyi egyensúlyt megőrző növekedési periódus állt elő. Az államtitkár kifejtette, hogy az ezredforduló óta folyamatosan csökkent a költségvetési hiány és az államadósság a GDP százalékában mérve.

Megjegyezzük, hogy a költségvetési hiány csökkenése elsősorban a kiadások GDP-arányos csökkenéséből adódott. A kormányzati bevételek 2018-ban a 2011-es szinten álltak, miközben a kiadások relatív mértéke a GDP több mint 49 százalékaról 46,5 százalékra csökkent. Az Eurostat adatai szerint 2010 és 2017 között a kiadásokon belül GDP-arányosan a leginkább a rekreációra, kultúrára és vallásra fordított kiadások nőttek, kisebb mértékben, de szintén emelkedtek a gaz-

dasággal és belbiztonsággal kapcsolatos kiadások, és lényegében nem változott a lakhatással összefüggő kiadások súlya. Csökkent viszont egyebek között az egészségügyre, az oktatásra, a környezetvédelemre és főképpen a szociális védelemre fordított kiadások aránya.

**1. ÁBRA: A MAGYAR KÖLTSÉGVETÉS KIADÁSAINAK VÁLTOZÁSA FUNKCIÓK SZERINT 2010-2017  
(GDP-HEZ MÉRT ARÁNY VÁLTOZÁSA, SZÁZALÉKPONT)**



Forrás: Eurostat, General government expenditure by function (COFOG) [gov\_10a\_exp]

A KSH adataiból<sup>1</sup> pedig megtudhatjuk, hogy a központi költségvetés a „Garancia és hozzájárulás a TB-alapok kiadásaihoz” soron 2018-ban 555,9 milliárd forinttal kevesebbet költött, mint 2010-ben, és 2019-re további 124,4 milliárd forintos csökkenést irányoztak elő. Figyelemre méltó az is, hogy a családtámogatások 2010 és 2018 között évről évre csökkentek, és 2015 óta összességében a Nemzeti család- és szociálpolitikai alap kiadásai is 67 milliárd forinttal lettek kisebbek, s e soron a 2019-es előirányzat összege kisebb, mint 2006 és 2009 között az éves teljesítés volt. Igaz, a lakástámogatások 2015 óta több mint kétszeresükre nőttek (a 2019-es előirányzat 242 milliárd forint), előtte azonban csökkentek és csak 2019-ben fogják meghaladni a 2005-2007-es szintet – a KSH<sup>2</sup> adatai szerint.

A fenti adatok tehát azt mutatják, hogy költségvetési egyensúly javulása az elmúlt években részben állami forráskivonás útján történt éppen azokról a területekről, amelyek a munkavállalókat különösen érzékenyen érintik. Ez egyes esetekben tényleges forráscsökkenést jelentett (mint a Nemzeti család- és szociálpolitikai alapnál és a legutóbbi időig a lakásépítési támogatásoknál is), más esetekben (egészségügy, oktatás, környezetvédelem, szociális védelem) a forráskivonás

<sup>1</sup> STADAT 3.7.3. A központi költségvetés kiadásai (2005–).

<sup>2</sup> STADAT 3.7.3. A központi költségvetés kiadásai (2005–).

ügy értelmezendő, hogy az éves keretösszegek emelkedése nem tartott lépést a gazdasági növekedés ütemével s így GDP arányos finanszírozásuk fokozatosan csökkent.

Megjegyzendő az is, hogy a központi költségvetés bevételei az utóbbi években lassan átstrukturálódnak: a lakosság befizetései (SZJA, illetékek stb.) és a fogyasztáshoz kapcsolódó adók, amiket végső soron szintén a lakosság fizet meg (ÁFA, jövedéki adó stb.) abszolút összege és az összbevételeken belüli aránya is nő, vagyis egyre inkább a lakosságra hárul az állam fenntartásának pénzügyi terhe, miközben a gazdálkodó szervezetek terhei csökkennek. Ez utóbbiak a kormányzat bevételeihez 2019-ben már csupán mindössze 11 százalékkal fognak hozzájárulni, kevesebbel, mint az uniós források (11,3%)<sup>3</sup>. E problémát előadásában Palócz Éva is feszegette (ld. később).

Banai Péter Benő előadásában a 2010 utáni gazdaságpolitikával összefüggésben elhangzott, hogy a magyar foglalkoztatási, munkanélküliségi és aktivitási ráta Málta után a legnagyobb mértékben javult az Európai Unión belül. Ennek kapcsán megjegyzendő, hogy a rendszerváltás után még 2, az 1990-es évek végén pedig 1 évre járó munkanélküli segély (újabb elnevezésén álláskeresési járadék) ideje 3 hónapra esett vissza, amely egyedülállóan alacsony az EU-ban, és hogy a közmunka bevezetése és kiterjesztése is nagy szerepet játszott az említett mutatók javulásában.

A termelékenység növelésének egyik kulcseszközeként Banai Péter Benő a hatéves – pontosabban hatlépcsős – bérmegállapodást<sup>4</sup> emelte ki, amely a minimálbér (2016: bruttó 111 e Ft; 2019: bruttó 149 e Ft) és a garantált (tehát a legalább középfokú képzettséget igénylő munkakörökre járó) bérminimum növelését (2016: bruttó 129 e Ft; 2019: bruttó 195.000 Ft), valamint a szociális hozzájárulási adó csökkentését (2016: 27%; 2019. július 1-től: 17,5%) hozta magával. A valóságosság kedvéért ehhez hozzá kell tennünk, hogy a megállapodás nem vonatkozik a közfoglalkoztatási bérre, hiszen azt a kormány határozza meg. 2017. január 1. óta a közfoglalkoztatási (minimum) bér és garantált bér összege is változatlan (havi 61.148 és 79.916 forint). A közfoglalkoztatási rendszer bevezetésekor (2011. szeptember 1.) a közfoglalkoztatási bér a munkaerőpiaci minimálbér 73,1 százalékát tette ki, a garantált közfoglalkoztatási bér a piaci garantált bérminimum 83 százalékát. Ezt követően ezek az arányok évről évre csökkentek, 2019 januárjában 55 százalék alá estek és még a közfoglalkoztatási munkavezető is legfeljebb 60,2 százalékát kaphatja a piaci bérminimumoknak (ld. BM KVHÁT 2019).

Banai Péter Benő felhívta a figyelmet arra, hogy ugyan a külföldi munkavállalás csökkenti a hazai foglalkoztatható lakosság számát, a külföldi munkavállalás mértéke a kelet-európai régióban

<sup>3</sup> KSH STADAT 3.7.2. A központi költségvetés bevételei és egyenlege (2005–) mill HUF.

<sup>4</sup> A „hatéves” bérmegállapodást a kormány, a versenyszféra munkáltatói és szakszervezeti szövetségei írták alá 2016 novemberében. A kormány 2017-ben és 2018-ban ez alapján emelte meg a minimálbért és a garantált bérminimumot és csökkentette a társasági adókulcsot (9 százalékra), valamint a munkáltatók szociális hozzájárulási adóját. Ez utóbbi, közkeletű nevén a „socho”, a nyugdíjakat, az egészségügyi ellátást és a munkanélküli ellátásokat finanszírozó járulékok összevonásából jött létre 2012-ben, s akkor 27 százalékot tett ki. A 2016-os megállapodás előírta a socho további négyszer 2-2 százalékponttal való csökkentését, amely akkor következett be, ha a bruttó reálkeresetek legalább 6 százalékkal meghaladják az előző socho-csökkenés negyedévének szintjét, első alkalommal a 2018 első negyedévi szintet. Mivel ez 2019 első negyedévében bekövetkezett (a KSH szerint a legalább 5 fős vállalkozásoknál teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagos bruttó reálkeresete 7,6 százalékkal nőtt az előző év azonos időszakához képest), a socho 2019. július 1-től 17,5 százalékra csökkent. A szociális hozzájárulási adó tehát végül 11,5 százalékra mérséklődik, feltéve, hogy az említett körben a bruttó reálbérek további háromszor legalább 6 százalékkal emelkednek. Ld.:

<https://www.kormany.hu/download/5/f3/e0000/Xerox%20t%C3%B6bbfunkci%C3%B3s%20berendez%C3%A9ssel%20szkennelve.pdf>

alacsonynak számít (az Eurostat<sup>5</sup> szerint 2018-ban 477,8 ezer magyar állampolgár, a magyar lakosság mindössze 4,9 százaléka élt más európai országban). Megjegyezzük, hogy ebben közrejátszik a magyar lakosság nemzetközi összehasonlításban viszonylag alacsony szintű idegen nyelv tudása is (az Eurostat (2019b) szerint 2016-ban Magyarország hátulról a harmadik legrosszabb helyen szerepel a 25 és 64 év közöttiek egy vagy több idegen nyelv ismeretében 42,4 százalékkal), igaz, a fiatalabb és mobilabb lakosság lemaradása e téren kisebb és csökkenő. Ugyanakkor tény, hogy a kelet-közép-európai munkavállalókat igen szívesen foglalkoztatják a fejlettebb országok, hiszen alacsonyabb munkabérért – akár minimálbérért is – és rosszabb munkakörülmények mellett is hajlandók dolgozni nyelvi és anyagi kiszolgáltatottságuk miatt (Artner, 2018:347). Általánosságban véve is elmondható, hogy az Európai Unió munkaerőpiacán, leginkább a periféria országokból származó munkavállalók tekintetében, egyre többen kényszerülnek romló munkakörülmények és instabil foglalkoztatási feltételek mellett ún. prekárius jelleggel dolgozni igen alacsony munkabérek mellett, amely hosszú távon a további lecsúszás, elszegényedés okozójává is válhat (Artner-Sőreg, 2018: 72).

A magyarországi munkanélküliség a transzformációs válság okozta csúcs (1996: 395 ezer fő) után 2001-ig csökkent, utána azonban egyetlen év (2007) kivételével mindig nőtt, s újabb csúcsát 2012-ben érte el (473 ezer fő). A fellendülő gazdaság mellett ezen a magyarországi közfoglalkoztatás rendszere segített számottevően (a közfoglalkoztatottak létszáma 2016 májusában és júniusában tetőzött, ekkor az érintettek száma elérte a 218 ezer főt, ezt követően csökkent és a 2018-as havi átlag már csak 125,9 ezer fő volt<sup>6</sup>).

A migráció és a közfoglalkoztatás mellett a munkanélküliség jelentős visszaesése kétségtelenül azzal is magyarázható, hogy a kevésbé automatizált, s így jóval magasabb munkaintenzitást igénylő munkafolyamatokat, termelőrendszereket az európai centrumországok transznacionális vállalatai előszeretettel telepítik az EU perifériájára. Ebből az is következik, hogy általában a másod-harmad-negyedvonalú, a fejlett országok magas bérei mellett már elavultnak számító technológiákat telepítenek ide, ami tükröződik is a magyar termelékenység lemaradásában. Mint azt Banai Péter Benő elmondta, a termelékenység az elmúlt hét évben egyedül tavaly, 2018-ban járult pozitívan hozzá a GDP növekedéséhez. Ehhez hozzátehetjük, hogy a reálbérek növekedése 2009 és 2018 összességében még így is 5 százalékponttal maradt el a termelékenység növekedése mögött (ETUI 2019:51).

Ami a havi bruttó átlagkeresetet illeti Banai Péter Benő előadásában hazánkat a V4-ek között a 3. helyre tette Csehország és Lengyelország után a 2018. évre. Az általa bemutatott bruttó 1.035 euró összegű átlagkereset 330.000 forinttal egyezik meg. Ez azonban torzított minta alapján készül, mivel számos kategória kimarad a kategóriából (pl. 5 fő alatti vállalkozások). A bruttó átlagkereset ennél jóval alacsonyabb lenne egy más kalkulálási módszer alkalmazásával. Nézzünk erre néhány példát!

A Policy Agenda (2019) a NAV személyi jövedelemadó-bevallásai alapján vállalkozott a bruttó keresetek átlagértékének kiszámítására. A kapott adat a 2,8 millió alkalmazottként dolgozó ember regisztrált munkajövedelmére vonatkozik. Eszerint 2018 decemberében a teljes munkaidős bér a KSH által arra a hónapra megadott bruttó 360 ezer forint helyett 290-300 ezer forint lehetett. A munkaerőpiacot leginkább jellemző kereset megállapítására további lehetőség a mediánbér, amelyet azonban a KSH csak ötévente ad meg, (utoljára 2014-ben), ezért a Policy Agenda ezt is maga számolta ki. A mediánjövedelem még az átlagbérnél is kisebb, bruttó 220-228 ezer forint

<sup>5</sup> Population on 1 January by age group, sex and citizenship [migr\_pop1ctz].

<sup>6</sup> KSH 2.1.60. A közfoglalkoztatás keretében foglalkoztatottak munkaügyi adatai (vállalkozás, költségvetés, nonprofit szervezet).

volt 2018 decemberében. A bruttó összegek adózás utáni nettó megfelelői 192-200 ezer forint (átlagbér) és 146-152 ezer forint (mediánbér).

Hasonló eredményre jut egy másik számítási módszer, a már említett Numbeo Cost of Living (Numbeo, 2019a), amely Budapestre 2019-ben nagyjából 246.000.- Ft-os havi nettó fizetést állapít meg, viszont a főváros outlier jellege miatt néhány vidéki nagyváros talán még jobb támpontot adhat a hazánkat aktuálisan jellemző béreket illetően. Az alábbi táblázatban összesen 10 magyar vidéki város havi nettó átlagkeresete szerepel a Numbeo adataira támaszkodva, aminek súlyozatlan átlaga 171.314 forint. Súlyozott átlagot számítva (25 százalékos súllyal a fővárost, míg 75 százalékkal a vidéket kalkulálva) közel 190.000 Ft-ot kapunk az országos havi nettó átlagkeresetre. Mivel a keresetek általában felfelé torzított eloszlásúak, ezért mindig számottevő különbség van az átlagkereset és a medián kereset között. A medián hazánkban feltételezhetően a vidéki átlagkeresethez lehet közel, tehát az emberek fele ennél többet, másik fele pedig ennél kevesebbet keres.

**1. TÁBLÁZAT: HAVI NETTÓ ÁTLAGKERESET ÉRTÉKEK MAGYARORSZÁGON (2019)**

Város	Havi nettó átlagkereset forintban (2019)
Debrecen	149.000
Szeged	159.000
Pécs	146.000
Győr	197.500
Sopron	182.350
Miskolc	172.778
Szolnok	178.214
Kecskemét	190.000
Nyíregyháza	152.500
Szombathely	185.800
<b>Átlag</b>	<b>171.314</b>

Forrás: a szerzők saját számításai a Numbeo (2019a) adatai alapján.

Összességében elmondhatjuk, hogy a KSH módszertan szerinti bruttó átlagbérek a legmagasabbak a szóba jöhető módszerekkel számítottak közül, egyrészt mert a jellemzően alacsonyabb béreket biztosító kisvállalkozások nem szerepelnek benne, másrészt mert az átlagot felfelé húzzák a kiemelkedően magas bérek. A társadalmat leginkább jellemző bér a mediánbér, ami ennél az átlagnál jelentősen alacsonyabb.

Visszatérve a szakmai fórum első előadásában elhangzottakra, bemutatásra került még a magyar bérköltség 2018-as értéke, amely az Európai Unióban a 4. legalacsonyabb az Eurostat adatai alapján. Ezt követően pedig elhangzott, hogy a relatív termelékenység az Unió egyik legjobb helyén szerepel, különösképpen a feldolgozóiparban. Megjegyezzük azonban, hogy a relatív termelékenység (a bérekkel korrigált munkatermelékenység) félrevezető – bár a közgazdasági elemzésekben elfogadott – kifejezés, mivel tisztán pénzügyi kategória, ami az alapvetően műszaki tartalmú termelékenységről (az adott technológiával mennyi X terméket lehet előállítani egy óra alatt) nem mond semmit. Ez inkább egy tőkehatékonysági mutató: ugyanaz a technológia alacsonyabb bérek mellett egységnyi bérrre nagyobb hozzáadott értéket, és így több profitot produkál. Ebben pedig egy másik összefüggés búvik meg: az alacsony munkaerőköltség, tehát az ala-

csony munkabérek – különösen, ha a munkát terhelő járulékok, adók relatíve magasak – szükségszerűen alacsony termelékenységhez vezetnek.

Az államtitkár prezentációja befejezéseként azt a konzekvenciát vonta le, hogy hosszú távon az ország növekedési potenciálja a népesedési folyamatok kedvező irányba fordításával válhatna kiaknázhatóvá a különféle családtámogatások és egyéb demográfiai intézkedések segítségével.

## Bérfelzárkózás helyett helyreállítási periódus

A szakmai fórum második előadója **Bod Péter Ákos**, az MTA doktora, a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanára, valamint az MKT alelnöke volt, aki „Foglalkoztatás, bérek, gazdasági szerkezet – amikor a világban viharfelhők gyűlnek” címmel tartott előadást. Bevezetésképpen néhány aktuális világgazdasági és -politikai téma került említésre, mint például az USA és Kína közötti kereskedelmi háború vagy pedig az EU-n belüli feszültségek, amelyek mind hozzátartoznak Magyarország tágabb nemzetközi környezetéhez.

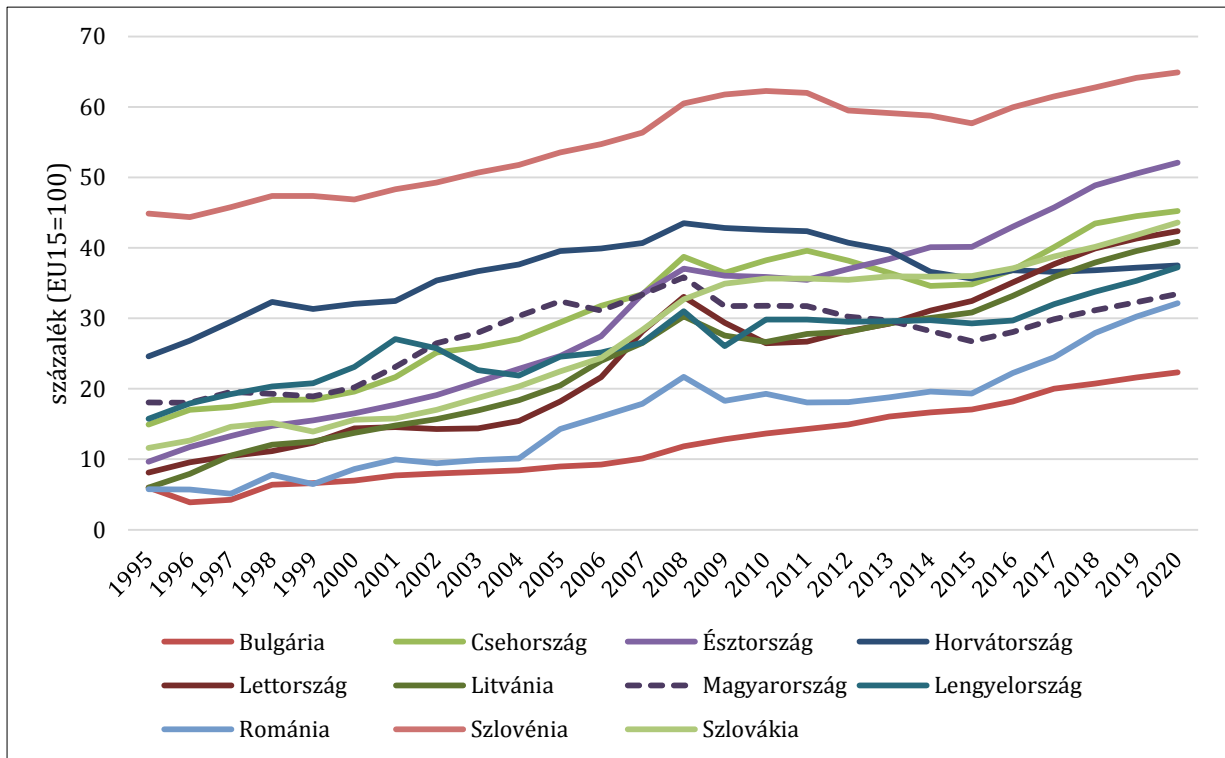
A magyar specialitásokra áttérve elhangzott, hogy hazánk nagyfokú nyitottsága mellett a gazdaság duális jellege (fejlett multinacionális és fejletlen hazai kisvállalati szféra) is igen különleges feltételrendszert teremtett az ország számára. A külföldi vállalatok adják a GDP több mint felét és a gazdasági függőség abban is megmutatkozik, hogy a globális vállalatokra épülő hazai járműipar aránya GDP-ben kifejezve nagyobb, mint Németország esetében.

Itt megjegyezzük, hogy mára a nemzeti tőke egy része is sikeresnek mondható a vagyonfelhalmozás terén, többek között a nekik juttatott támogatások jóvoltából, igaz, ez nem változtat a kisvállalat-nagyvállalat vagy a Budapest-vidék megosztottságon. Bod Péter Ákos szerint további sérülékenységet jelentenek az olyan hazai jellemvonások, mint például az inflációra és költségvetési hiányra való hajlam, a munkaerő mobilitásának igen lassú fejlődése és olykor teljesen hiányzó volta vagy pedig az állami paternalizmus (Bod, 2019:37). Ami pedig a béreket illeti, a magyar bérszint az emelkedés ellenére is jelentősen a térség átlaga alatt helyezkedik el. Bérfelzárkózás helyett pedig leginkább egy utolérési-növekedési szakasról beszélhetünk a magyar reálkeresetek növekedése terén, tehát kvázi egyfajta helyreállítási periódusról van szó – vélte az előadó

Mind a korábban leírtak, mint a statisztikai adatok további gondos elemzése alátámasztja Bod Péter Ákos állítását. Mert bár az utóbbi néhány évben a bérek lendületet vettek – illetve a kötelező minimálbér-emelés hatására a gazdaság „fehéredett”, s e „fehéredés” mértékében csak látszólagosan történt bérnövekedés – a megelőző periódusban ellenkező tendencia zajlott. Az ETUI (2019:50) elemzése szerint – amely az Eurostat által gyűjtött hosszútávú makrogazdasági adatokat tartalmazó AMECO adatbázisra épül – 2009 és 2018 között egyenesen csökkentek a reálbérek Magyarországon: 2018-ban egy százalékkal voltak alacsonyabbak, mint 2009-ben. (Itt is emlékeztetünk rá, hogy a termelékenységhez képest a bérek még jobban lemaradtak e periódusban.)

Az AMECO (2019) adatbázisból az is megtudható, hogy euróban számolva 2018-ban az éves magyar nominális bérek a V4 országok között a legalacsonyabbak voltak. 2. ábránk az euróban számolt nominális béreket mutatja a kelet-európai országok esetében az EU15 átlagához képest. Mint látható, Magyarország a „bérfelzárkózásban” jelentősen lemaradt: 2005-ben még a felülről a harmadik, 2013 óta viszont – a bérnövekedések ellenére – alulról a harmadik a 11 ország rangsorában.

2. ÁBRA: EURÓBAN SZÁMÍTOTT NOMINÁLBÉREK AZ EU15 ÁTLAGÁHOZ KÉPEST 1995-2020  
(SZÁZALÉK)



Forrás: AMECO online. Nominal compensation per employee: total economy (HWCDW)

Igaz tehát, hogy a magyar béreket illetően 2015-től némi javulás következett be, de ez egyelőre messze nem olyan robusztus, hogy kompenzálni tudta volna a megelőző évek nemzetközi összehasonlításban romló tendenciáját.

Itt érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy a (bruttó) átlagbér messze nem ad világos képet a lakosság életszínvonalának alakulásáról. Erre alkalmasabb a szintén az Eurostat által prezentált „tényleges egyéni fogyasztás” (Actual Individual Consumption – AIC) mutató, amely minden, tehát nemcsak a piacon megvásárolt, hanem akár az állam által finanszírozott termék, szolgáltatás (így pl. az állami egészségügyi ellátás) igénybevételét is számba veszi. Ez a mutató alacsony bérek mellett is lehet magas, például, ha az állam kiterjedt és fejlett közszolgáltatásokat tart fent. Sajnos hazánk e mutató szerint még a 2015 óta tartó „bérfelzárkóztatási” periódusban is sereghajtó az Európai Unióban. 2015-ben még alulról a negyedikek voltunk, de aztán Románia megelőzött minket, így 2018-ban már csak Bulgáriát és – egy „paraszthajszállal” – Horvátországot előzzük meg az EU átlagához képest 64 százalékos szintünkkel (Eurostat 2018 és 2019a).

Bod Péter Ákos ismertette, hogy a Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaság- és Társadalomstatisztikai Elemző és Kutató Központja prognózist készített a főbb makrogazdasági mutatók várható alakulásáról Magyarországon. Az ún. optimista változat szerint 2022-ig a GDP dinamika fokozatos visszaesésével kell számolni, és csökkenő tendencia várható még egyebek mellett a háztartások tényleges fogyasztása volumenindexének növekedési ütemében (ez a 2019-es 4,2 százalékról 2022-ben 3,6 százalékra eshet vissza), valamint a bruttó átlagkeresetben is (a 2019-re prognosztizált 10 százalékos éves növekedési index 2022-re várhatóan 5,9 százalékra csökken).

A jövőbe tekintve további aggodalomra adnak okot az EU-ban igen rossznak számító PISA teszt eredményei is, melyek az oktatási rendszer teljes megreformálását teszik időszerűvé. Hozzá kell tennünk, hogy az alacsony termelékenységet nem a rendelkezésre álló munkaerő minősége idézi



elő. A PISA eredmények mellett számba kell venni az ún. PIAAC felmérést, melyet az OECD készít el a foglalkoztatottak piaci képességeinek elemzése céljából. Sajnos Magyarország továbbra sem vesz részt a felmérésben, azonban a régió adatait feltérképezve jól látható, hogy szignifikáns különbség nem áll fenn a fejlettebb nyugati és a periférián elhelyezkedő kelet-közép-európai országok között (Pogátsa, 2015: 7-9), az eltérő termelékenység tehát nem a munkaerőben, hanem a termelési technológiában keresendő. Ezt pedig nagyrészt a betelepülő multinacionális vállalatok határozzák meg.

Bod Péter Ákos szerint pozitívumként ki kell emelni, hogy igen innovatív országok környezetében élünk, tehát ha közvetlenül még egyelőre nem is tudunk magas szintű K+F eredményeket felmutatni, a térségből, illetve tágabb értelemben az Európai Unióból „spillover” hatás formájában is részesülhetünk. Valamint biztató jelenség, megfigyelés, hogy a napjainkban egyre intenzívebbé váló robotizáció ott is képes fejlődni, ahol relatíve alacsony bérszint áll fenn.

Bod Péter Ákos előadása konklúziójában kiemelte, hogy Európa és különösképpen a kelet-közép-európai térség igen sérülékeny, így növekedésére továbbra is a volatilitás lesz jellemző az olyan tényezők miatt, mint az egyre növekvő elvándorlás és a részben ebből, részben a demográfiai helyzetből eredő munkaerőhiány, a területi szétszakadás, valamint egyfajta általános elégedetlenség és a populista politika növekvő térnyerése. A tovább fokozódó technológiai forradalom egyszerre lehetőség és további leszakadás forrása – utóbbi akkor valósul meg, ha nem tudunk jól informálódni és együtt „fordulni” az innovátorokkal.

Ami a munkaerőt illeti, a 21. század legnyerőbb taktikája a hatékony képzés. A humántőke számos kihívással néz szembe, azonban az egyik legnagyobb veszélyt a korrupció jelenti, különösképpen a fiatalok és képzettek kapcsán, akik igen gyakran döntenek úgy, hogy elhagyják hazájukat a jobb munkalehetőségek érdekében. A világpolitikai történések szintén kellőképpen volatilisak, viszont az eddigi kedvezőnek nevezhető tendenciák után akár „szembeszél” is jöhet egy olyan dependens ország számára, mint Magyarország.

## Regionális kitekintés

*Palócz Éva*, a Kopint-Tárki Zrt. vezérigazgatója, valamint az MKT alelnöke vizsgálódását azzal indította, hogy 2000-hez képest valóban történt felzárkózás a GDP/fő alapján az uniós átlaghoz képest az országok jelentős részénél, azonban utóbbi tendencia Magyarországon érhető tetten a legkevésbé. Magyarország felzárkózása lassul, még a térség más országaihoz viszonyítva is. Az EU28 átlagához mért egy főre jutó GDP tekintetében jelenleg hazánk hátulról a negyedik helyen szerepel a 11 kelet-európai „új” tagország között, pedig 2000-ben még a harmadik legjobb helyen álltunk.

Bod Péter Ákoshoz hasonlóan Palócz Éva is azt a véleményt képviseli, hogy a 4 százalékos gazdasági növekedés megvalósítása és fenntartása hazánkban hosszú távon igen bizonytalannak mutatkozik (Népszava, 2018). Ami a munkaerőpiaci jellemzőket illeti, a foglalkoztatási ráta növekedését elősegítheti a részmunkaidős foglalkoztatás terjedése, bár hazánkban ez még közel sem számít annyira elterjedt megoldásnak, mint számos más nyugat-európai országban (2010-ben Magyarországon volt a negyedik legkisebb a részmunkaidős foglalkoztatottak aránya az Európai Unióban belül, 2018-ban viszont már csak Bulgáriában volt kisebb ez az arány, mint nálunk). Az adóelvonást illetően hazánk az EU-s országok palettáján középen helyezkedik el, azonban e mutató továbbra is igen magasnak minősül, s így számos társadalmi externália forrásaként is szolgál.

Palócz Éva felhívta a figyelmet, hogy a munkát és fogyasztást terhelő adóbevételek a bruttó hazai termék százalékában hazánkban jóval magasabbak nemcsak a régiós, de még az uniós átlagnál is,

míg a tőkét terhelő adók esetében jóval az uniós átlag alatt helyezkedünk el. Ugyanez a helyzet a fogyasztás tekintetében (számos szektorális különadó került bevezetésre a 27 százalékos ÁFA kulcs mellé) és munkát terhelő implicit adórátá (az adóalaphoz viszonyított adók aránya) esetében is, amely gyakorlatilag az alacsony jövedelemmel bíró réteget sújtja a legnagyobb mértékben. A már említett különadókat – például tranzakciós illeték, baleseti adó, energiaszolgáltatók adója, reklámadó, pénzügyi vállalkozások különadója, távközlési adó, közművezetékek adója, biztosítási adó, népegészségügyi termékadó – a gyártók és forgalmazók nagyrészt áthárítják a fogyasztókra, így a rendelkezésre álló jövedelem tovább csökken.

Az egyedülállók adóéke szintén aránytalanul magasnak tekinthető, míg az egy kereső, két gyermeket nevelők a 6. legalacsonyabb adóékkal bírnak a kormány által népszerűsített családpolitikai intézkedések révén. Palócz Éva egy grafikon segítségével illusztrálta a nettó átlagbérek vásárlóerő-paritáson számított értékét az EU28 országaiban az Eurostat adatai tükrében, kimutatta, hogy 2001 és 2015 között e mutató tekintetében sem sikerült felzárkózást elérnie hazánknak a fejlettebb centrumországok viszonylatában. Ez pedig arra enged következtetni, hogy a Magyarországon elérhető bérek vásárlóereje meglehetősen gyenge.

## Leszakadás és statisztikai inkonzisztenciák

A kiskonferencia negyedik előadója **Dedák István**, az Eszterházy Károly Egyetem főiskolai tanára és vezető kutatója volt, aki „A magyar bérnövekedés – 8 év mérlegen” címmel mutatta be álláspontját a bérfelzárkózás témájában. A prezentáció egy elméleti megközelítéssel indult, mégpedig a reálbér-alakulás komponenseinek feltárásával: a termelékenység alakulása (GDP/foglalkoztatott), a bérhányad változása (bér/GDP), valamint a bérek utáni járulékok változása. Ezek közül a termelékenység bír szignifikáns jelentőséggel, de 2010 és 2018 között ennek átlagos éves növekedési üteme csupán 0,7 százalék volt. Azonban ami ennél is fontosabb, mutatta be az előadó, hogy ezzel hazánk sereghajtó volt a fent említett periódusban a régióbeli gazdaságok sorában.

A KSH munkaerőpiaci statisztikája (STADAT 2.1.) és a nemzeti számlák, GDP (STADAT 3.1.) adatai alapesetben nem térhetnének el jelentősen egymástól. Azonban, Dedák István szerint, 2010-et követően a munkaügyi statisztika adatai háromszor akkora (2010 és 2018 között 31,7 százalékos) reálbérnövekedést mutatnak, mint a nemzeti számlák alapján számolt ütem. Amennyiben a magasabb érték az igaz, az azt jelenti, hogy a magyar bérhányad az Európai Unióban a második legmagasabb Szlovénia után – holott erről szó sincs, és a magyar bérhányad a keleti-európai régió belül a leggyorsabban csökkent 2009 óta (ld. Galgóczi, 2017).

Az előadó az általa bemutatott elméleti és gyakorlati megközelítések fényében arra a konklúzióra jutott, hogy a reálbérek éves átlagos növekedése 2010 és 2018 között 2,5 százalék volt, s ez összhangban van a 2,6 százalékos egy fogyasztóra jutó fogyasztói kiadásokkal. Az igen alacsony bérnövekedés alapjai pedig olyan tényezők, amelyek nem tekinthetőek a tartós bérnövekedés forrásának.

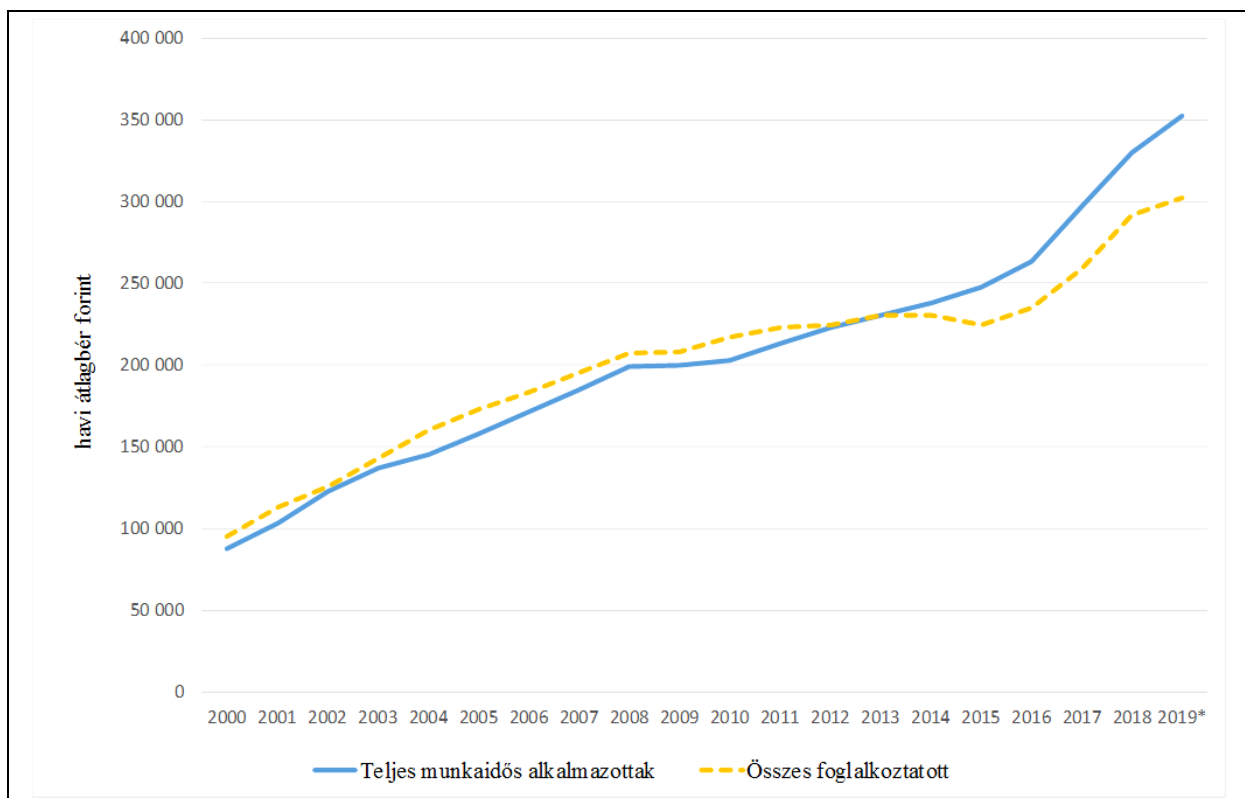
Dedák István előadásának inspirációjára saját példákat is készítettünk a magyarországi bérek hazai statisztikákra épülő különböző számítási módjaira vonatkozóan, ezt mutatjuk be alább. Ebből kitűnik, hogy nemcsak az a kérdés, hogy medián bért vagy átlagbért, nominális vagy reálbért számítunk-e, hanem az is, hogy mely munkavállalói körre számítjuk ki az átlagot: az összes foglalkoztatottra, vagy csak az alkalmazottakra. Magyarországon ugyanis a foglalkoztatottak létszáma jelenleg közel 4,5 millió, míg az alkalmazottaké csak alig több mint 3,1 millió.

A 3. ábrán a KSH két adatsorának vonalát láthatjuk. Az egyiket a munkaerőpiaci adatokból nyertük és a teljes munkaidőben alkalmazásban állók forintban számolt átlagkeresetének alakulását

mutatja a legalább öt főt foglalkoztató vállalkozásoknál, a költségvetési szervezeteknél teljeskörűen és a foglalkoztatás szempontjából jelentős nonprofit szervezetek esetében. Ezeknél sem veszi számba azonban a részmunkaidőben foglalkoztatottakat, bár ezek aránya hazánkban tartósan alacsony, 2018-ban mindössze 4,2 százalék, 187 ezer fő, s ezek jó része sem alkalmazotti státuszú.

A másik adatsort a nemzeti számlák alapján kalkuláltuk, és annak az átlagbérenek az alakulását prezentálja, amelyet a nemzetgazdaság összes foglalkoztatottjának teljes bér- és keresettömegét alapul véve, azt a foglalkoztatottak létszámával elosztva magunk számítottuk ki.

**3. ÁBRA: A TELJES MUNKAI DŐS ALKALMAZOTTAK ÉS AZ ÖSSZES FOGLALKOZTATOTT HAVI BRUTTÓ ÁTLAGKERESETE MAGYARORSZÁGON 2000-2019.**



\*: 2019 első negyedév.

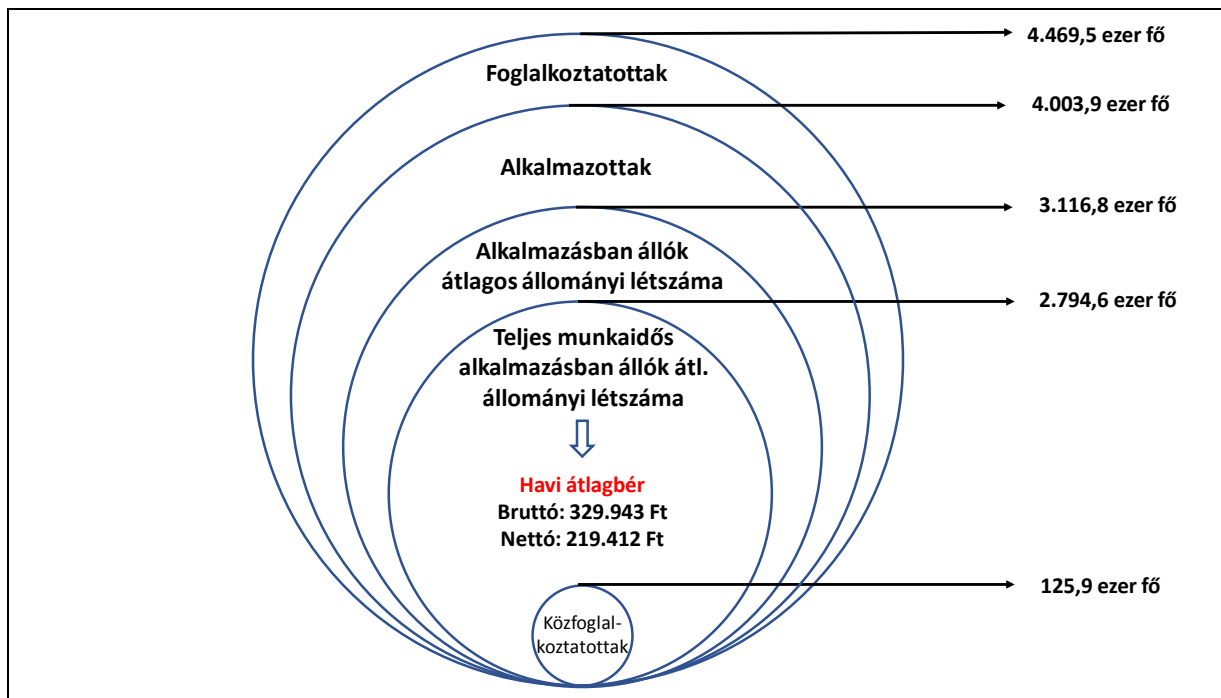
Forrás: Teljes munkaidős alkalmazottak: KSH STADAT 2.1.41. A teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete a nemzetgazdaságban (2000–); összes foglalkoztatott: saját számítások a KSH STADAT 3.1. (nemzeti számlák) alapján

Jól látható, hogy 2013-ig a két vonal lényegében együtt halad, a foglalkoztatotti átlagkereset primátusával, 2014-től azonban az alkalmazotti bérek átveszik a vezetést és jelentősen, 2019 elejére már 16,5 százalékkal hagyják a foglalkoztatotti átlagot. Ezek nominális értékek, amiket a fogyasztói áremelkedéssel (2010 és 2018 között 17,69%) korrigálva azt kapjuk, hogy 2010 és 2018 között évi átlagban az alkalmazotti bérek reálértéke 4,1 százalékkal, a foglalkoztatotti reálbérek azonban csak 1,7 százalékkal nőttek. Eredményünk tehát a foglalkoztatotti reálbér esetében még a Dedák István által számítottat is alulmúlja.

A jellegük szerint különböző foglalkoztatási kategóriák viszonyát a 4. ábrával is szemléltetjük a 2018-as létszám- és béradatokkal. Az ábra azt is mutatja, mely foglalkoztatási csoportból számolja a KSH a havi átlagkeresetet. („Átlagkereset (átlagos munkajövedelem): alapállomány-csoportonkénti keresettömeg (munkajövedelem-tömeg) és az ahhoz tartozó átlagos állományi

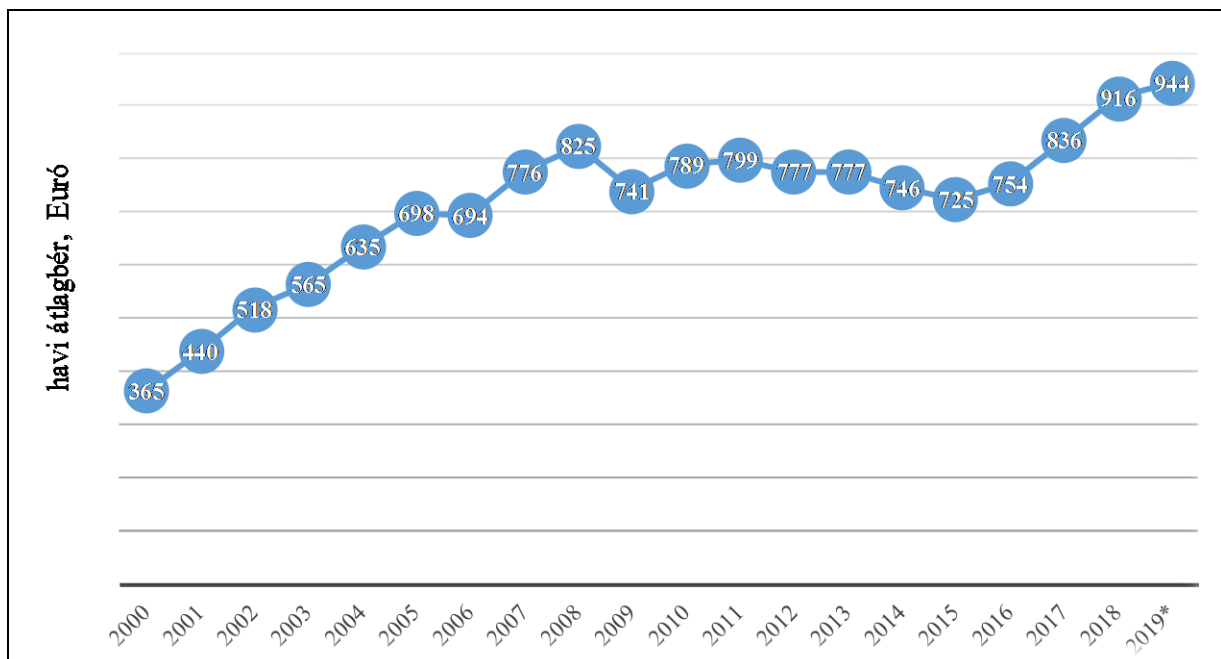
létszám hányadosa” – írja a KSH módszertani útmutatója, amely a STADAT minden munkaerőpiaci táblázatánál elérhető.)

**4. ÁBRA: FOGLALKOZTATÁSI CSOPORTOK ÉS ÁTLAGKERESET MAGYARORSZÁGON, 2018.**



Forrás: KSH, STADAT Idősoros éves adatok – Munkaerőpiac 2.1.9., 2.1.38., 2.1.30. 2.1.35., 2.1.41. és 2.1.47. táblázatok

**5. ÁBRA: A BRUTTÓ MAGYAR HAVI ÁTLAGBÉR EURÓBAN KIFEJEZVE (2000-2019)**



\*: 2019 első negyedév.

Forrás: KSH STADAT 3.1 (nemzeti számlák) és az MNB (2019) éves átlagos árfolyamok alapján a szerzők számításai

Az 5. ábra az euróban kalkulált bruttó átlagkeresetet jeleníti meg a 3. ábra szerint számított foglalkoztatotti forint átlagbérek és az MNB éves HUF/EUR középárfolyamai alapján. Az ábra kezdőpontjától, 2000-től egészen 2008-ig dinamikus bérnövekedés állt fenn euróban is, azonban

a válságot követően tartós visszaesés következett be. Az utóbbi néhány évben ismét megindult egy emelkedési folyamat, bár ennek jelentős része mindössze 2 évre (2017-re és 2018-ra) koncentrálódott. A 2019. évi első negyedéves adatok és az éppen aktuális euró árfolyam alapján az idei évre az előző kettőnél lényegesen kisebb bérnövekedés várható. Úgy véljük tehát, hogy utóbbiak nem tekinthetők tendenciának, leginkább egy felfelé irányuló korrekciónak értelmezhetőek, ahogyan Bod Péter Ákos is hangsúlyozta prezentációjában. 2000 és 2008 között 10,7 százalékos átlagos éves növekedés volt megfigyelhető, ami kiugróan magasnak bizonyult. Azonban 2008 és 2019 első negyedéve között euróban csak 1,2 százalékos átlagos éves emelkedésnek lehattunk tanúi. A 2010 és 2018 közötti időszakra az euróban számolt bérek éves átlagos nominális növekedése pedig 1,9 százalék.

Ahhoz, hogy az euróban számolt magyar bérek reálértéke valóban felzárkózzon a EU centrumországainak átlagához, az évente tapasztalt béremelkedésnek meg kell haladnia az euró középtávú éves átlagos inflációját és a centrumországok átlagos reálbér-emelkedését is. Előbbi az Európai Központi Bank monetáris politikájának megfelelője, 2 százalékos érték évente, míg utóbbi az elmúlt 1-2 évtized tapasztalatai alapján 1,5 körül alakul. A bérfelzárkózás feltétele tehát az, hogy a magyar bérek euróban évente átlagosan legalább 3,5-4 százalékkal emelkedjenek. 2008-2019 között ez a feltétel egyáltalán nem teljesült, így arra lehet következtetni, hogy a magyar bérek jelenleg távolodnak az EU fejlettebb régióinak bérszínvonalától, azaz divergencia áll fenn felzárkózás helyett. A konvergencia időszaka tehát 2008-ig tartott nagyjából a transzformációs válságot követően az 1990-es évek közepétől. A következő periódus pedig szignifikánsan divergáló jellegű, amely trend csak 2015 után látszik megfordulni. Kérdés, milyen lesz ennek tartóssága.

Hazánk egy kicsi és igen nyitott gazdaság, s így a bérek euróban számított értéke rendkívül erős hatással bír a vásárlóerőre. Ha gyengül a forint, akkor a lakosság rendelkezésre álló reáljövedelme csökken, mert a fogyasztási cikkek döntő többsége importból származik.

Dedák István előadása kitért a bérnövekedés regionális összevetésére is, kimutatva, hogy a hazánkban 2014 óta megfigyelhető bérnövekedés dinamikája alacsonyabb, mint Csehország, Lengyelország, Szlovákia vagy Románia esetében. A magyarországi bérek regionális viszonylatú leszakadására egyébként már Galgóczi (2017) is felhívta a figyelmet.

Dedák István vizsgálódása zárszavaként megállapította, hogy a jelenleg Magyarországon „hivatatosan” kimutatott bérnövekedés jelentős hányada leginkább egyfajta statisztikai hibaként fogható fel, és nem tükrözi a valós állapotokat. A relatíve magas béremelkedés, melyet az elmúlt három évben lehetett tapasztalni, csak bizonyos rétegek rovására és más szektorokból történő forráskivonással válhatott kivitelezhetővé. Mindez pedig arra enged következtetni, hogy a jóléti állam funkciói szignifikánsan meggyengültek. Hosszabb távon a jelenlegi modell nem fogja eredményezni a magas jövedelemmel bíró országok csoportjába való felzárkózást Magyarország számára. Amennyiben sikerülne végrehajtani egy 180 fokos fordulatot a hazai gazdaságpolitikában, úgy a leszakadás enyhíthetővé válna.

Az alacsony ütemű termelékenység-növekedés semmiképp sem vezethet bérfelzárkózásról. Az előadó egy korábbi cikkében a következőt írja: „A legnagyobb visszaesés azonban nálunk történt, ahol a termelékenység növekedése a korábbi növekedési ütem egy hetedére lassult, azaz a termelékenység alakulásában nem csak a régiós országokhoz képest szakadtunk le, hanem saját korábbi önmagunkhoz képest is a legsúlyosabb visszaesést szenvedtük el.” (Dedák, 2018)

## Összegzés

A magyar bérnövekedés kérdése számos vita tárgyát képezte az elmúlt években a különböző gazdasági, politikai és közéleti fórumokon. A dinamikus bérfelzárkózástól egészen a teljes leszakadásig megannyi értelmezéssel, interpretációval találkozhatunk. Ennek legfőbb oka a számbavétel változatos módszertana. Bemutattuk, hogy a magyar bérekre vonatkozó adatok valóban többféle módon kerülnek kiszámításra, s ezáltal igen eltérő eredmények születnek a felzárkózást vagy éppenséggel a leszakadást bizonyítva.

A tanulmányunkban bemutatott négy különböző álláspont és az ezekhez kapcsolódó számos egyéb szempont és információ alapján ki-kik levonhatja a számára megfelelő konzekvenciákat. Ezek közül az egyik legfőbb talán az, hogy 2008-tól egy alapvetően divergenciát mutató folyamat indult be a hazai bérek és az Európai Unió fejlett centrum országainak bérei között, sőt még saját régióink, a kelet-európai periféria viszonylatában is, amit a 2015 után gyorsuló bérnövekedést hozó kedvező fordulat sem tudott még eddig túlkompenzálni. Bérnövekedésünk dinamikája nemzetközi összehasonlításban gyenge, a magyar bérek még a kelet-európai régióin belül is lemaradásban vannak.

A bérfelzárkózás tehát eleddig jobbára illúzió, ami további feszültségek forrásává válhat a lakosság szűkülő anyagi lehetőségei, valamint a jövedelmi egyenlőtlenségek fokozódása miatt.

### Irodalomjegyzék:

AMECO (2019): Annual Macro-Economic Database Online.

[http://ec.europa.eu/economy\\_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm](http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm)

Artner Annamária – Sóreg Krisztina (2018): Worrying Labour Market Tendencies in the European Union. Romanian Journal of European Affairs, Vol. 18, No. 1, June 2018.

Artner Annamária (2018): Aggasztó tendenciák az Európai Unió munkaerőpiacán. Statisztikai Szemle, 96. évfolyam, 4. szám, 341–374. o.

BM KVHÁT (2019): Tájékoztató a közfoglalkoztatáshoz kapcsolódó legfontosabb bérek és juttatások változásairól 2011-2019. Belügyminisztérium Közfoglalkoztatási és Vízügyi Helyettes Államtitkár, Budapest 2019.01.02.

<https://kozfoglalkoztatatas.kormany.hu/download/e/58/52000/KF%20B%C3%A9rek%20%C3%A9s%20juttat%C3%A1sok%20v%C3%A1ltoz%C3%A1sai%202011-2019.pdf> Bod Péter Ákos (2019): A magyar gazdaságpolitika 1989 és 2019 között. Gazdaság és Pénzügy, 6(1) pp. 16-38.

Dedák István (2018): Bérfelzárkózás: illúziók és realitások. Portfolio.hu, 2018. március 26.

<https://www.portfolio.hu/prof/berfelzarkozas-illuziok-es-realitasok.280436.html>

ETUI (2019): Benchmarking Working Europe 2019. European Trade Union Institute. Brussels,

<https://www.etui.org/Publications2/Books/Benchmarking-Working-Europe-2019>

Eurostat (2018): Consumption per capita in purchasing power standards in 2017 Consumption per capita varied between 54% and 132% of the EU average. Newsrelease 192/2018 -13 December 2018.

<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9447627/2-13122018-AP-EN.pdf/5975f52d-b92b-448d-8c5c-0532a4d50430>

Eurostat (2019a): First estimates for 2018. Wide variation of consumption per capita across EU Member States GDP per capita ranged from 50% to 254% of EU average. Newsrelease 100/2019 – 19 June 2019.

<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9832322/2-19062019-BP-EN.pdf/f8d57e94-1848-4d57-aca2-55cd4b918de8>

Eurostat (2019b): Foreign language skills statistics. Population aged 25–64 reporting they knew one or more foreign languages, 2016. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Foreign\\_language\\_skills\\_statistics](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Foreign_language_skills_statistics)

Galgóczi, Béla (2017): Why Central and Eastern Europe needs a pay rise. Working Paper 2017.01. European Trade Union Institute, Brussels. <https://www.etui.org/Publications2/Working-Papers/Why-central-and-eastern-Europe-needs-a-pay-rise>

Kiss Nikoletta (2017): Bérfelzárkóztatás, vállalkozás, foglalkoztatás. Összefoglaló a Magyar Közgazdasági Társaság Munkaügyi, Logisztikai valamint Nemzetközi Gazdaság Szakosztályának közös rendezvényéről. Munkaügyi Szemle 60(1) pp. 30-32.

<https://drive.google.com/file/d/0B94HEj9wGWvZEs4Ymhad2REaGs/view>

MNB (2019): Lekérdezhető árfolyamok. Link: <https://www.mnb.hu/statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/arfolyamok-lekerdezese/lekerdezhető-arfolyamok>

Népszava (2018): Palócz Éva: Kastélyból nem lesz növekedés. (Interjú)

[https://nepszava.hu/1158944\\_palocz-eva-kastelybol-nem-lesz-novekedes](https://nepszava.hu/1158944_palocz-eva-kastelybol-nem-lesz-novekedes)

Numbeo (2019a): Cost of Living. Link: <https://www.numbeo.com/cost-of-living/>

Numbeo (2019b): Local Purchasing Power Index. Link: <https://www.numbeo.com/cost-of-living/gmaps.jsp?indexToShow=getPurchasingPowerInclRentIndex>

Pogátsa Zoltán (2015): A bérszínvonal és a bérfelzárkózás meghatározói Magyarországon. Friedrich Ebert Stiftung Budapest.

Policy Agenda (2019): Nagy meglepetések lesznek: új kereseti adatokat közöl az állam. 2019 március 20.